

Э.А.Капина¹ С.Сейтенова²

^{1,2} Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

ТҰЛҒАНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ӘЛУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЫҚПАЛДАР

Аңдатпа

Жеке тұлғаның мінез-құлқының қалыптасуына әлеуметтік ықпалдың маңызы зор. Адамның мінез-құлқы өзінің іс-әрекетінен, өзге адамдарға қарым-қатынас мәдениетінен, өзіне берілген істі орындауынан байқалады. Адам дүниеге келген сәтінен бастап белгілі бір ортада, кейін әлеуметтік орталарда өмір сүреді. Белгілі ортада адам көптеген факторлардың әсерімен қалыптасып, дамиды. Олар түрлі болуы мүмкін. Қазіргі көпмәдениетті қоғамда адамның мінез-құлық мәдениетінің қалыптасуына көптеген психологиялық жағдайлар да әсерін тигізеді. Мақалада осындай әлеуметтік ықпалдардың адам мінез-құлқына, қоғамдағы әрекеттері мен дағдыларына тигізетін әсері мен биологиялық табиғаты қарастырылады.

Түйінді сөздер: мінез-құлық, әлеуметтік мінез-құлық, әлеуметтік ой, әлеуметтік ықпал, әлеуметтік қарым-қатынас, әлеуметтік психология

Е.А. Капина¹, Seitenova S.²

^{1,2} Senior Lecturer of Arseni State University K.Zhubanova

SOCIO-PSYCHOLOGICAL IMPACT ON THE FORMATION OF PERSONALITY

Abstract

Social impact is critical to shaping human behavior. Character is manifested in the way a person communicates with himself, with people around him and how he copes with difficulties. From the moment a person appears, he finds himself in a certain social environment. In a modern multicultural society, the influence of external factors on human development has a great influence on his personality. Everyone who lives in society is always surrounded by people. The article considers the influence of social phenomena on the character of a person, his behavior and relations in society.

Key words: character, social behavior, positive deviation, social thinking, social impact, social relations, social Psycholog

Э.А.Капина¹, С.Сейтенова²

^{1,2} Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жұбанова

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ХАРАКТЕРА ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Социальное воздействие имеет решающее значение для формирования личности характера. Характер проявляется в том, как человек общается с самим собой, с окружающими его людьми и с тем, как он справляется с трудностями. С момента появления человека он оказывается в определенной социальной среде. В современном мультикультурном обществе влияние внешних факторов на развитие человека оказывает большое влияние на его личность. Каждый, кто живет в обществе, всегда окружен людьми. В статье рассматривается влияние социальных явлений на характер человека, его поведение и отношения в обществе.

Ключевые слова: характер, социальное поведение, социальное мышление, социальное воздействие, социальные отношения, социальная психология

Әрбір адам жеке тұлға ретінде әлеуметтік қатынастар мен субъектісі және де әлеуметтік қасиеттер субъектісі болып табылады. Оның мінез-құлқы басты психикалық ерекшелігі болып табылады. Басты ерекшелігі – әр түрлі деңгейдегі көрініс беруі. Адам өзінің мінез-құлқын реттей алады. Оны түзетуге, жағымсыз әрекеттерден өзін ұстану қабілеті бар.

Адамдардың қоғамдағы әрекеттерін әлеуметтік мінез-құлық дағдыларынан байқалады. Адамның әлеуметтік мінез-құлқы түрлі болып келеді: альтруистік (альтруизм - басқаның қамын ойлау), эгоистік, заң бұзушы, ауыр немесе жеңіл мінезді, өжет, биязы немесе дөрекі. Әлеуметтік мінез-құлық түрлі факторлар арқылы анықталады. Олар қоғамдық және жеке тұлғалық факторлар. Осы орайда, әлеуметтік норма деген түсінік бар. Ол адамдардың мінез-құлқы мен топтағы қарым-қатынасын реттейтін тарихи қалыптасқан әдет. Бұл психология ғылымындағы қарым-қатынастың перцептивті жағына сәйкес келеді, яғни қарым-қатынасқа түсушілердің бір-бірін қабылдауы, тануы (түсінуі), соның негізінде өзара түсіністіктің пайда болып қалыптасуы. Қарым-қатынастың заңдылықтарын білу және қарым-қатынас дағдылары мен қабілеттерін дамыту әсіресе педагогтар үшін өте маңызды, себебі олар оқушыларды өздерімен бірлесіп әрекет етуге жемісті түрде тарта алған жағдайда, тәрбиешінің мақсаттары мен міндеттеріне жауап беретін өзара әрекеттестік пен өзара түсінушілікті жолға қоя білгенде, яғни толыққанды педагогикалық қарым-қатынасты жүзеге асыра алғанда ғана кәсіби міндетін табысты түрде атқара алады. Сонымен қатар, жеке тұлғааралық қарым-қатынас: императивті, манипулятивті және диалог болып бөлінеді.

Адамдардың түрлі ортада мінез-құлықтарының өзгеруі девиантты мінез-құлық атауына ие. В.Т.Кондрашенковтың тұжырымы бойынша балаларда кездесетін өзін-өзі сыйлауының төмендегі девиантты мінез-құлықтың барлық түрінде көрініс береді, сондай-ақ қылмыстық топқа ену арқылы құқық бұзушылық әрекетінің болуы, наша қолдану, ішкіштік, агрессия, суицидті мінез-құлық және әртүрлі психикалық бұзылулар орын алады. Осыған байланысты әдебиеттерде девиацияға мынадай себептер негіз болады:

1. Девиантты мінез-құлық көрсетудің негізгі себебі-өзін-өзі сыйлауының төмен болуы, өйткені индивид қоғамдағы өзінің қылықтары арқылы жағымсыз қатынастарды табады;

2. Өз-өзін сыйлауы төмен антинормативті мінез-құлқының өсуіне байланысты анти әлеуметтік топтың әрекеттеріне қосылып, өзінің статусын құрдастарының арасында көтеруге тырысады;

3. Кейбір жасөспірімде девиантты мінез-құлық өзгелерге сыйлату үшін жасаған шаралар болуы мүмкін.

Мінез-құлқындағы ауытқулар туа пайда болмайды, олар физиологиялық ауытқулардан емес, отбасындағы және мектептегі дұрыс тәрбие бермеудің салдарынан пайда болады. Аталған ауытқу девиантты мінез-құлықтың шығуына алып келеді. Қандай қоғамда болмасын, тіпті дамудың қандай сатысында болса да өзіне ерекше назар аударуды қажет ететін адамдар кездеседі. Олар дене немесе психологиялық, әлеуметтік жағынан ауытқулары бар адамдар болып табылады. Ондай адамдар қашанда басқа адамдар тобынан ерекшеленіп тұрады. Мұндай адамдардың қасиеттерімен мүмкіндіктерін қалыпты жағдайдағы талаптарға сәйкес келмейді деп айтуға болады.

Көптеген әлеуметтік-психологиялық зерттеулер барысындағы сауалнамалар девиантты мінез-құлықты көрсетуге әсер ететін сыртқы факторларды келесі топтарға бөліп көрсетеді:

1. Индивидтің әлеуметтік бейімделуінде қиындық туғызатын, ассоциалдық мінез-құлықтың алғышартының психобиологиялық деңгейінде ықпал ететін индивидтік фактор;

2. Мектептегі және отбасындағы тәрбиенің олқылығынан пайда болатын психологиялық-педагогикалық фактор;

3. Әлеуметтік ортада, оқу-тәрбие ұжымындағы жақын құрбыларымен болған жағымсыз қарым-қатынастың ерекшелігін анықтайтын әлеуметтік психологиялық фактор;

4. Тұлғаның өзі қалаған қарым-қатынас ортасындағы индивидтерді белсенді таңдау қатысына, қоршаған ортадағы құндылықтар мен нормаларға, сондай-ақ өзінің жеке құндылық бағдары мен мінез-құлқын өздігінен реттеушілік қабілетінен туындайтын жеке тұлғалық фактор;

5. Қоғамда өмір сүрудің әлеуметтік және әлеуметтік-экономикалық жағдайларын айқындайтын әлеуметтік фактор;

Ал жеке тұлғалық факторға келетін болсақ, ең маңыздысы және үнемі кездесіп отыратын жағдай - өзіне бақылау жасамауы мен өзін дамытуға деген назардың төмен болғандықтан, өзіне деген құрмет пен өзіне берген бағасының төмендігі. Бұл екі фактор арасындағы өзара байланысты. Американдық психолог К.Кэплан девиантты мінез-құлық теориясы тұрғысынан зерттеген. Сонда жасаған тұжырымы бойынша девиантты мінез-құлықты балалардың дені өздерін құрметтемейді, өздеріне деген сенім мен баға өте төмен болады екен. Әрбір адам «Мен» концепциясын іштей

жоғары қоюға тырысады,өзіне деген бағаның төмендігі адамды қолайсыз күйге түсіреді,ал өзінді мойындаған кезде жаныңды жаралайтын қобалжу мен уайымнан құтылғандай сезінесің.Бұл күй баланың өзін-өзі төмендетуінің субъективті ықтималдығын азайтуға және өзін қабылдауға деген субъективті ықтималдылықты арттыруына мүмкіндік береді.

Ұстанымдар мен жеке болмыс мінез-құлыққа әсер етеді. Әлеуметтік мінез-құлықтың биологиялық астарына келетін болсақ, ХХІ ғасырдың әлеуметтік психологиясы бізге мінез-құлықмыздың биологиялық негіздерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Біздің әлеуметтік мінез-құлықмыз – терең биологиялық тұрғыдан алғанда да даналықтың көрінісі.

Психология негіздерін меңгерген әрбір адам бізді табиғат пен тәрбие бірлесе отырып қалыптастыратынын біледі. Осыған ұқсас, тік төртбұрыштың ауданы – енін ұзындығына көбейтумен есептелетіні сияқты, адамдар да – биология мен тәжірибенің бірлескен өзара әрекеттесуінің нәтижесі. Эволюциялық психологтар бізге өмір сүру және ұрпақ қалдыру үшін ата-бабаларымыз өздерін қалай ұстаса, бізге де өзімізді солай ұстау адамдық табиғатымыздың арқасында берілгенін есімізге салады. Біз өмір сүруге және ұрпақ қалдыруға мүмкіндік берген тұқымдарды (гендерді) тасымалдаймыз. Мінез- құлқымыз да ДНҚ-мызды (дезоксирибонуклеин қышқылы, әрі қарай – ДНҚ) болашақ ұрпаққа жеткізуге бағытталған. Содан эволюциялық психологтерді табиғи сұрыпталу- танысу мен жұптасу, жек көру мен зиян келтіру, қамқорлық пен бірлікке қатысты әрекетіміз бен қайтаратын жауабымызды алдын ала білетініміз қызықтырады. Табиғат сондай-ақ бізге әртүрлі жағдайларға үйрену және бейімделу қабілеттерін берген.Біз өзіміздің қоғамдық контекстімізге бейімделгішпіз және соған қарай әрекет етеміз.

Егер әрбір психологиялық жайт (ой – пікір, эмоция, мінез-құлық) тап сол уақытта биологиялық жағдай болса, онда біз сонымен қатар нейробиологияның әлеуметтік мінез- құлықты қалай түсіндіретінімен таныса аламыз. Бізді жақсы көру мен жек көру, көмектесу мен агрессия, қабылдау мен сену сияқты сезімдеріміз мидың қай бөлігін белсендіреді? Экстраверттердің миы үнемі белсенді жұмыс істеп тұруы үшін, кейбір зерттеулер көрсеткендей, ынталандыру қажет пе? Жылы шырай таңытқанда, әлеуметтік жағынан қорғалған адам ұялшақ адамға қарағанда ми қыртысындағы марапатқа байланысты аумақты жауап бере ме? Ми ақыл және мінез-құлық үйлестірілген бір жүйе ретінде қалай атқарады? Мидағы оқиғалар хронологиясы туралы ақпараттарды өңдеу нені көрсетеді? Бұл сұрақтар әлеуметтік нейроғылыммен айналысатын ғалымдарды да ойландырады.

Әлеуметтік нейробиологтар көмектесу немесе зиян келтір секілді күрделі әлеуметтік мінез-құлықтарды жай нейрондық немесе молекулалық механизмдер деңгейінде бейнелеуге талпынбайды. Әрбір ғылым іргелі ғылымдардың қағидаларына негізделеді. Бірақ, әрбір пән сонымен бірге іргелі ғылымдарға бұрын белгісіз болған жаңа қағидалар енгізеді.Сондықтан біз әлеуметтік мінез-құлықты түсіну үшін «терінің астында» ғана емес, сонымен қатар «тері қабаттарының арасында» болып жатқан ықпалды ескеруіміз қажет. Ақыл мен дене-үлкен, күрделі жүйе. Стресс гормондары біздің көңіл күйімізге және әрекетімізге ықпал етеді; тестостерон сенімді төмендетеді, ал окситоцин оны көтереді. Қоғамдық окстракизм қан қысымын көтереді. Қоғам қолайлы болса, адамның ауру-сырқауғао- әлеуметтік ағзамыз. Біз өзіміздің биологиялық, психологиялық және әлеуметтік ықпалымыздың өзара әрекеттестігін бейнелейміз. Міне, қазіргі заманғы психологтердің мінез-құлықты әртүрлі деңгейде талдайтыны сондықтан [1].

Қарым-қатынас мәселесіде Скиннер теориялары орын алды. Скиннердің қарсыластары «барлық теориялық құрылымдарды жоққа шығаруға болмайды»деді. Себебі эксперименттің детальдары ерте жоспарланатындықтан, осының өзі – қарапайым теория құрудың бір дәлелі. Сонымен бірге Скиннердің өз жұмысының негізгі ретінде шартты рефлексстер пайда болуының негізгі принциптерін қабылдауы – белгілі бір мөлшерде теория жасау болып есептеледі [3].

Сонымен ойымызды қорыта келе, жеке тұлғаның мінез-құлық психологиясысының қалыптасуы күрделі үдеріс, оның ішінде мінез-құлықтың қалыптасуына көптеген әлеуметтік ықпалдың маңызы зор екенін айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дэвид Г., Майерс, Жан М. Туенж. *Әлеуметтік психология*. 2019 ж., 23-29 бб.
2. *Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 720 с.*
3. Патрусия Уоллейс. *The psychology of the internet*. 2019ж, 116-118 бб.

4. Намазбаева Ж.И., Жигитбекова Б.Д. Психологическая наука как основа успешности компетентностного подхода в образовании //Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы.«Психология» сериясы, №4(61), 2019. – С.7-12